

ВБИВСТВО СИМОНА ПЕТЛЮРИ

ЗНАМЕНІТІ ПОДІЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1926

FOLIO

КНИГА АТАБАЧНИКА ТА В.ВОРОНЦА

Дмитро Табачник
Віктор Миколайович Воронін
Вбивство Петлюри. 1926
Серія «Знамениті
події історії України»

предоставлено правообладателем

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=4436417

*Д.Табачник, В. Воронін «Вбивство Петлюри», серія «Знамениті події історії України»: Фоліо; Харків; 2010
ISBN 978-966-03-34-03-8*

Аннотація

Дослідження істориків Дмитра Табачника та Віктора Волкова присвячене одному з найбільш резонансних політичних замахів ХХ сторіччя – вбивству колишнього голови Директорії УНР Симона Петлюри. Воно досі викликає суперечки: чи був убивця головного отамана Шолом Шварцбард месником-одинаком, чи за ним стояли радянські спецслужби? Залучаючи велику кількість архівних документів, свідчень сучасників подій, праць зарубіжних та діаспорних істориків, автори ретельно аналізують різні версії щодо терористичного акту, судовий процес, який став одним із найвідоміших в історії права, а також безпосередньо пов'язане з ним питання про відповідальність петлюрівського уряду за масові єврейські погроми.

Содержание

Temporis filia veritas	5
Чи вдалося знайти «руку Москви»?	16
Конец ознакомительного фрагмента.	41

Дмитро Табачник, Віктор Воронін Вбивство Петлюри. 1926

*Следом за синей дивизией волчьей победской
прошел на померзших лошадах курень Козыря-
Лешко, проплясала какая-то кухня... потом
исчезло все, как будто никогда и не было. Остался
только стынущий труп еврея в черном у входа
на мост, да утопанные хлопья сена, да конский
навоз.*

*И только труп и свидетельствовал, что
Пэтурра не миф, что он действительно был...
Дзынь... Трень... гитара, турок... кованый на
Бронной фонарь... девичьи косы, метущие снег,
огнестрельные раны, звериный вой в ночи, мороз...
Значит, было.*

Он, Гриць, до работы...

В Гриця порваны чоботы...

*А зачем оно было? Никто не скажет. Заплатит
ли кто-нибудь за кровь?*

Нет. Никто.

*Просто растает снег, взойдет зеленая
украинская трава, заплетет землю... выйдут
пышные всходы... задрожит зной над полями, и
крови не останется и следов. Дешева кровь на
червонных полях, и никто выкупать ее не будет.*

Temporis filia veritas

Давньоримський поет і оратор Квінт Горацій Флакк у I ст. до н. є. у відомій філософській поемі «Пам'ятник», оцінюючи бурхливу цезаріанську епоху в історії Риму, стверджував: «Temporis filia Veritas», що означає «Істина – це донька часу». І вже тоді сучасники намагалися з ним сперечатися. Видатний політичний діяч, консул Римської республіки, полководець і літератор Теренцій Варрон рішуче висловив свою позицію іншим крилатим виразом: «Veritas odium parit» – «Істина породжує ненависть».

І все ж у словах великого Горація, здається, більше правоти й мудрості. Адже звичайно лише з відстані часу істина стає помітнішою, очевиднішою, аксіоматичнішою як у політиці, так і в науці. Адже в оцінці подій та осіб минулого, у вивченні суперечливих і складних або болісних чи оповитих туманом забуття сторінок нашої історії справжні пошуки істини інколи вможливлені тільки через кілька десятиліть, коли хоча б частково вгамовуються пристрасті, коли йдуть у небуття зацікавлені свідки й учасники пам'ятних подій, коли особисті враження стають лише сторінками архівних текстів. Пошук остаточної історичної істини, яка аж

ніяк не повинна «породжувати ненависть», твереза, незаангажована оцінка дій, звитяг, помилок державних діячів минулого, безумовно, необхідні сьогодні нам, нащадкам слави й сорому поколінь вчорашніх, бо цікавість до свого минулого, рівень пізнання його, бажання не просто знати, а й відчувати течію історії своєї Батьківщини – це дуже чутливий, точний і, як правило, безпомилковий барометр, що визначає ступінь культурності, цивілізованості й етнічності будь-якого народу. Адже не випадково визначний американський філософ Джордж Сантаяна вважав, що ті, хто не пам'ятають своєї історії, приречені на її повторення.

Про події минулого, хоч якими б неприємними вони були за сьогоднішнього сприйняття й світогляду, ми маємо знати, щоб розуміти, чому ті або ті процеси в суспільстві йдуть саме так, а не інакше, щоб не помилятися в сьогоднішні та прогнозувати майбутнє. У цій книзі йтиметься саме про таку подію, про день, який сколихнув усю Європу, на кілька місяців прикував найпильнішу увагу кореспондентів найбільших континентальних й заокеанських газет у європейських столицях та змусив світ оцінити надзвичайно складну філософську дилему злочину й покарання...

Париж, ніжно-теплій, сонячний травень 1926-го р. І бездонна блакить кришталево-прозорого неба, і омиа першими щедрими весняними дощами, смарагдово-мереживна зелень бульварів, що буяли кожною кроною, і гострі шабельки молоді трави випещених газонів, і біло-рожеве кипін-

ня садів робили весняну столицю Франції втричі прекраснішою. Париж ожив після зими. Париж був сповнений посмішок, квітів, надій, кохання й розваг. Париж радів сонцю, весні, чудовій погоді...

Той день – 25 травня – був теплим, але ще не спекотним. На широких бульварах, як завжди, юрилося та штовхалося чимало людей. Та неподалік знаменитого кладовища Пер-Лашез, на вузьких і затишних вулицях, укритих бруківкою, у пообідній час панувала тиша.

Невисокий блідуватий чоловік, на вигляд – років п'ятидесяти, у скромному сірому костюмі, вийшовши після обіду з ресторану Шарт'є, спокійною, прогулянковою ходою йшов тротуаром правою стороною вулиці Расіна. «Емігрант чи безробітний? – мабуть, ліниво подумала бабуся-консьержка, яка грілася на сонечку біля масивної брами. – Ні, точно емігрант, бо безробітний мав би бути завжди брудним і нахабним, а цей – охайний і сумний...» Дійсно, неквапливість у робочий – близько 2-ї години дня – час, немодний одяг та черевики, трохи квола, нібито розсіяна, хода людини, яка нікуди особливо не поспішає, безпомилково виказували в ньому або скромного провінціала, або емігранта, адже численні службовці в цей час ще знаходилися в своїх конторах, банках і департаментах, справжньому ж парижанинові не пасував трохи мішкуватий піджак, а заможному туристові чи безтурботному столичному рантьє не личив досить скромний костюм. За кілька метрів від рогу вулиці Расіна

і знаменитого студентського бульвару Сен-Мішель перехожий зупинився біля столика з книгами книгарні Жильбер, погортав кілька томиків. За деякий час він відірвався від виставлених книжок, повернувся, пильно й сторожко вдивляючись в обличчя незнайомця, який рішуче прямував йому назустріч вулицею з протилежного тротуару, потім неуважно, швидше машинально, глянув на годинник. Стрілки показували 14 годину 10 хвилин. Незнайомець, одягнений в робочу білу сорочку, без шапки, наближався. Ще кілька кроків, ще крок – і перехожі побачили, як він вихопив із кишені револьвер... Один по одному заgrimіли постріли... На чисто вимитому тротуарі розпливалися бордово-гарячі, ніби густі, плями крові... А вже о 14.15 два поліцейських-ажана вели смертельно блідого вбивцю до комісаріату, міцно скрутивши йому руки. Приблизно так виглядала сцена вуличного вбивства за словами очевидців, яких негайно запитали паризькі журналісти.

Увечері всі паризькі газети рознесли по світу сенсаційну новину: 25 травня 1926 р. на розі вулиці Расіна та бульвару Сен-Мішель у центрі Парижа о 14 годині 12 хвилин застрелено колишнього голову української Директорії та головного отамана всіх військ УНР Симона Васильовича Петлюру. Ранкові випуски більшості паризьких і великих європейських газет подавали про вбивство на вулиці Расіна вже більш докладну інформацію – короткі нотатки з біографії Петлюри, опис його діянь і політичної кар'єри, яка обірвалася на

47-му році життя, повідомлялося також, що затримано терориста. Ним виявився мешканець Парижа, власник невеличкої крамниці годинників і майстер-годинникар, французький громадянин Самюель (Шолом) Шварцбард – нібито колишній уродженець і житель Південної України. Інші газети наполягали, що він родом із Смоленська. Поліцейські офіційно повідомили, що розпочато слідство, хід якого контролюватиме особисто префект Парижа і начальник управління кримінальної поліції.

До речі, ім'я та прізвище терориста різними авторами та в різних джерелах подають по-різному: Шолом Шварцбард (саме таке ім'я йому дали при народженні), Шулим Шварцбард, Самуїл Шварцбард, Шолем-Шмуел Шварцборд тощо, що пов'язано з різним написанням у російських, австро-угорських, французьких документах (на судовому процесі обвинувачений проходив як Самюель Шварцбурд).

Уже на суді терорист так описував убивство: «Коли я побачив, що він виходить із ресторану на вулиці Расіна, то подивився йому в обличчя і крикнув: «Пан Петлюра?» Я дуже боявся помилитися й убити невинну людину. Він мені нічого не відповів, але інстинктивно повернувся до мене. Після цього я вже був упевнений, що це Петлюра, і знову крикнув: «Захищайся, негіднику!» Він нічого не відповів і замахнувся на мене палкою. Тоді я випустив у нього одну по одній п'ять куль». (Швацбард стріляв і шостий раз, але револьвер дав осічку. – *Авт.*).

Убивця продовжував так: «Публіка, що знаходилася неподалік, страшенно злякалась і кинулася бігти. Я віддав револьвер поліцейському, котрий підійшов, а натовпу, який збігся, пояснив, що прикінчив убивцю. І все ж я сумнівався, Петлюру я вбив чи когось іншого? Із полегшенням зітхнув лише в комісаріаті, коли дізнався від поліцейського, що вбитий є насправді Петлюрою».

Дуже цікава з психологічної точки зору розповідь одного зі свідків пострілів Шварцбарда – викладача англійської мови англійця Реджинальда Сміта: «Я сорок років викладаю, сорок років дивлюся в очі людям. Я добрий фізіономіст. Я ніколи не помилявся. На бульварі Сен-Мішель я підскочив до містера Шварцбурда, і глянув йому в очі, і, глянувши, зрозумів: це не убивця. Це суддя. Це батіг Божий!»

До речі, містер Сміт був єдиним, хто не кинувся бігти, коли почалася стрілянина, а сміливо схопив убивцю за руку (коли вже Петлюра впав на землю) із криком: «Що ти наробив, негіднику!»

Далі англієць розповів: «Шварцбурд, білий як полотно, по-шекспірівськи повільно та спокійно відповів мені: «Я вбив убивцю...». Коли я дізнався, що він помстився за погроми – а я знаю, який жах – ці погроми, – я відразу змінив тон і висловив йому співчуття. Звичайно, Шварцбурд не винний. Будь-хто на його місці вчинив би так само. Людям, котрі заохочували погроми й ідеологічно надихали свої банди, не може бути ніякої пощади. До таких людей я відношу

Петлюру».

Обвинувачений нічого про це не сказав (можливо, не пам'ятав), але як розповів один зі свідків вбивства, перед тим, як почати стріляти, Шварцбард нібито вигукнув на ідише: «Ір от фардинг а тейт!» («Ви заслужили смерть!»).

Із офіційного поліцейського протоколу й акта судово-медичної експертизи громадськості стало відомо, що після першої кулі, яка не була смертельною і влучила в праве плече, зробивши поверхову рану, Петлюра втратив рівновагу й упав на коліно, а потім звалився на тротуар. Шварцбард випустив ще п'ять куль у Петлюру, який лежав і ще намагався підвестися, – третій, четвертий і п'ятий постріли спричинили смертельні ушкодження внутрішніх органів, від яких поранений і загинув. Але загинув не на місці злочину, а приблизно за 35 хвилин після пострілів у невеликій монастирській клініці (туди його швидко відвезли на санітарному автомобілі), що знаходилася в кількох хвилинах їзди від вулиці Расіна. За деякий час будівлю клініки викупили прихильники Петлюри й відкрили там уніатську церкву.

Однак на суді адвокати сім'ї Петлюри й захисника Шварцбарда почали суперечку щодо характеру пострілів та акта експертизи. Урешті-решт адвокати загиблого зуміли довести (на основі порівняння зросту загиблого – 1 м 74 см, зросту вбивці – 1 м 65 см – та характеру кульових поранень), що експерти помилились і Петлюра впав лише після п'ятої кулі. Таким чином, вони, найімовірніше, хотіли переконати суд,

що Шварцбард – герой-фронтвик, учасник двох воєн – дотримувався кодексу честі й ніколи не став би стріляти в людину, яка вже впала. Адвокат так висловився про свого підзахисного: «Він солдат і вміє стріляти».

Ще трохи доповнимо картину вбивства свідченнями інших людей. Деякі з них указували, що, падаючи, Петлюра щось вигукнув незрозумілою мовою, інші – що то просто був крик болю, якийсь свідок зазначив, що Петлюра вигукнув французькою «Допоможи мені, Боже!» (найменш імовірний варіант із огляду на рівень володіння загнаним французькою мовою). Поліцейський, який першим з'явився на місці вбивства, розповів, що Шварцбард не зробив ані найменшої спроби втекти, хоча зробити це було неважко, і відразу віддав у руки ажану револьвер. При цьому він сказав: «Знайте, що я вбив великого вбивцю».

Так відбулося вбивство Симона Петлюри, котре (як і процес над Шоломом Шварцбардом) лишається майже невідомою сторінкою історії хіба що для земляків убитого колишнього головного отамана та його вбивці. На Заході ж цьому питанню присвячений великий корпус полемічної літератури, написані фундаментальні наукові дослідження, ґрунтовні праці публіцистів, які аналізують і хід слідства, і судові слухання справи, і показання свідків, і змагання талановитих адвокатів.

Треба обов'язково відзначити, що вся західна література про вбивство Петлюри – і наукова, і популярна – чітко поді-

ляється на дві категорії. До першої належать праці, написані прибічниками Петлюри, які вважають, що мав місце терористичний акт, підготований групою вбивць і ретельно спланований за вказівкою чи ОДПУ, чи Комінтерну. Другу становлять праці тих дослідників, учених, публіцистів, які твердо переконані, що Шварцбард – це вбивця-одинак, месник за знищених під час петлюрівських погромів в Україні рідних і близьких, що стріляв він із відчаю і керувався святим і праведним почуттям помсти.

Серед праць, що репрезентують перший, пропетлюрівський, напрям в історичній літературі, варто виділити студії кількох дослідників – це статті й книга сучасника та знайомого Петлюри, генерал-хорунжого армії УНР Миколи Шаповала «Про смерть Симона Петлюри», видана 1929 р. у Скрантоні, ґрунтовна монографія А. І. Яковліва «Паризька трагедія», видрукована в 1930 р. у Празі, та книга професора Василя Іваніса «Симон Петлюра – Президент України», що була опублікована 1952 р. у Торонто, а також дослідження західних істориків українського походження, які з'явилися вже в 1970-х рр. – Бориса Марченка, Юрія Кульчицького, Зиновія Соколока, Матвія Стахіва та ін. Чимало цікавих фактів містить і дослідження Михайла Середи, присвячене політичним аспектам бурхливої історії отаманщини в Україні в 1918–1921 роках.

Опоненти цієї точки зору на питання про вбивство Петлюри та подальший судовий розгляд справи (у тому числі –

французькі історики) також мають чимало наукових праць на цю тему. І перші такі розвідки з'явилися ще в 1920-х рр. Перелік цей відкриває досить велика за обсягом та унікальна за наведеним фактажем книжка відомого французького адвоката й публіциста Анрі Торреса «Процес про погроми», видана в 1928 р. у Парижі. Унікальність цієї праці насамперед у тому, що її автор був на цьому процесі захисником Шварцбарда і як ніхто інший знав усі документи справи. Серед досліджень антипетлюрівського напрямку слід назвати також роботи відомих істориків, професорів Шимона Дубнова й Алана Дерюша, видані в 1950 – 1960-х рр., а також працю сучасного американського історика Юрія Фінкельштайна.

Але квінтесенцією цих поглядів слід уважати велику, на півтисячі сторінок, монографію історика Саула Фрідмана, видану у Нью-Йорку в 1976 р., сама назва якої – «Погромник. Убивство Симона Петлюри» – свідчить про позицію автора. Ґрунтовністю своєї джерельної бази й великою кількістю цитованих документів ця книжка на деякий час припинила дискусію і змусила ще раз пильно придивитися до паризького процесу 1926–1927 років.

Чимало цікавих документів і свідчень, що безпосередньо стосуються злочину (чи звитяги?) Шварцбарда, зберігаються в архівах і бібліотеці Інституту єврейських студій у Нью-Йорку, у фонді, який має назву «Архів Черикова», та в паризькій бібліотеці імені Симона Петлюри.

Тож, будучи знайомими з гострополемічною літературою про вбивство колишнього глави Директорії, інші документи, що проливають світло на процес над Шварцбардом, і маючи можливість познайомитися безпосередньо із судовими матеріалами гучного процесу та іншими архівними матеріалами, ми б хотіли об'єктивно розповісти, як драматично й напружено проходили в 1926–1927 рр. слідство у справі про вбивство Симона Петлюри та судовий процес над Шоломом Шварцбардом.

Чи вдалося знайти «руку Москви»?

Із тим, що Шолом Шварцбард був праведним месником, рішуче не погоджуються історики української діаспори й діячі еміграції. Згідно з їхнім твердженням, убивця був звичайнісіньким агентом ОДПУ, терористом-найманцем Москви, якого відрядили на знищення Петлюри, озброївши та підготувавши саме для цього. Таку версію вони висунули й намагалися обґрунтувати ще в 1926 році.

Професор Кульчицький, наприклад, пише: «Українці (маються на увазі діячі петлюрівської еміграції. – *Авт.*) постійно ставили собі питання, чому забито саме Петлюру, а не Денікіна, Волинця, Булак-Балаховича чи когось іншого з відомих погромників, які тоді постійно мешкали в Парижі? І відповідь для них очевидна. Система їхньої аргументації така: на відміну від них Петлюра очолював український національно-визвольний рух і саме цим був для ворога небезпечним. Більшовики постійно переслідували Петлюру, удавалися також до дипломатичного тиску, змусили його виїхати з Польщі».

Останній аргумент, наведений професором, відповідає дійсності. Вислання Петлюри, роззброєння решти його армії на території Польщі, припинення терористичних нападів петлюрівців через кордон справді активно домагався здійснити дипломатичним шляхом тодішній голова Раднаркому

України Християн Раковський. Згідно з мирним договором між Україною й Польщею 1921 р., український повпред у Варшаві вимагав від польського уряду негайно інтернувати та роззброїти частини петлюрівської армії, а також заборонити будь-яке пересування петлюрівців через кордон. Хоча петлюрівців активно використовували у своїх цілях польські спецслужби, усе ж таки, не бажаючи відкритого конфлікту з Москвою, Варшава змушена була обмежити діяльність Петлюри та його прихильників на своїй території.

Петлюра мав «певний престиж» у Польщі, Франції й інших країнах – продовжує Кульчицький і зазначає: «Його підтримували українці в екзилі й повстанці в Україні, які продовжували боротися з більшовиками в підпіллі, усе ще сподіваючись на поворот. Убивши Петлюру, ворог мав намір знищити український визвольний рух (про правдивість цієї інформації розповімо нижче. – *Авт.*). Убивство Петлюри було тільки першим із цілої низки політичних убивств українських національних провідників і йшло також за лінією постанови Комінтерну про політичні вбивства, яка була підписана 9 січня 1926 року (такої постанови взагалі не існує. – *Авт.*). Сам характер убивства дуже нагадує методи, застосовані більшовиками в їхній боротьбі з українським підпіллям в 1921–1926 рр. (методи зі знешкодження антирадянського підпілля аж ніяк не нагадували індивідуальний терор. – *Авт.*). Ще перед убивством Петлюри більшовики вдосконалили способи усунення отаманів, убиваючи їх (у переважній

більшості випадків органи безпеки домагалися добровільної здачі або захоплення в полон отаманів, а не їх убивства. — *Авт.*) або знеславляючи їхню честь. У разі такого загрозливого противника (про «загрозливість» колишнього головного отамана для радянської влади також нижче. — *Авт.*), яким був Петлюра, вони вживали обох заходів».

Тобто головним аргументом вважають підвищену небезпеку й загрозу з боку Петлюри для більшовицького уряду. І саме тому, твердять діаспорні історики, головний отаман став жертвою терористичного акту, саме тому його попередньо усунули з території Польщі, подалі від кордонів СРСР. Правда, залишається незрозумілим, чому чекісти не могли ліквідувати колишнього голову Директорії ще в Польщі, що була перенасичена радянською агентурою та іншими людьми, не пов'язаними з ВНК (ДПУ), наприклад, офіцерами-білогвардійцями, які б радо пішли на такий терористичний акт.

Опоненти не погоджуються з точкою зору Кульчицького, оскільки немає жодних серйозних свідчень, які б доводили, що Шварцбард мав організованих спільників у вбивстві. По-над те, абсурдно стверджувати, що Петлюра був більш небезпечним противником більшовиків, ніж, скажімо, білі генерали П. Врангель, О. Кутєпов, П. Шатилов, Ф. Абрамов, А. Драгомиров, А. Туркул, Б. Штейфон та інші, хто обстоював необхідність активної терористичної активності щодо СРСР, але ж вони тоді не стали жертвами замахів. Крім того, сам

по собі цей аргумент більш ніж сумнівний хоча б тому, що, якби вбивство Петлюри організували чекісти, вони подбали б про те, щоб убивця не потрапив до рук французької поліції і щоб над ним не відбувся відкритий судовий процес, на якому могло стати відомо про причетність ОДПУ до розправи. Радянський Союз, який надзвичайно ревно дбав про свій міжнародний престиж, ніколи б не наважився у 1920-х рр. піти на такий безглуздий і небезпечний крок.

Так чи так, але ще під час попереднього слідства поліція наполегливо шукала «московський слід». І версію цю всіляко підтримувала та роздмухувала французька антикомуністична преса: їй дуже хотілося отримати сенсаційне викриття радянського посольства в Парижі, яке тоді очолював вищезгаданий Раковський. Останній у 1919–1924 рр., як голова уряду Радянської України, вів запеклу боротьбу з Петлюрою й уважався одним із найвпливовіших і найавторитетніших його супротивників під час громадянської війни в Україні. Особливого розмаху пошуки «московського сліду» досягай, коли під час слідства, а згодом на процесі, обвинувачений зізнався, що він колись був революціонером, співчував марксистам, але не уточнив свого ставлення до більшовиків.

Пізніше ж, коли вбивця зізнався, що замолоду він деякий час був членом австрійської соціал-демократичної групи «Функ» («Іскра»), де він ретельно вивчав Маркса, Енгельса, Лібкнехта та Лассаля, права преса зчинила істерику, волаю-

чи, що Шварцбард – більшовик і більшовицький терорист. У хід пішли навіть неприємні факти з його юнацької біографії, що не мали жодного стосунку до вбивства Петлюри: арешт Шварцбарда за пограбування крамниці в 1908 р. у Відні (яке він здійснив під прізвиськом Вальсбергер і за яке відсидів чотири місяці в каторжній в'язниці) та його примусове адміністративне виселення з Будапешта в 1909 р. як «небажаної особи у великому місті» за клопотанням дільничного поліцейського управління.

За даними паризького слідства, особа вбивці колишнього головного отамана виглядає так. У 1886 р. Шолом Шварцбард народився в Росії, у Смоленську. Виріс і прожив багато років в Україні, у південному містечку Балта, куди його батьки переїхали зі Смоленська до родичів у 1888 чи 1889 р. Нібито після жорстокого єврейського погрому 19-літній Шварцбард у 1905 р. нелегально перетнув австро-угорський кордон. За даними французької поліції, у 22 роки він, голодуючи у Відні, обікрав магазин, за що дістав чотири місяці каторжної в'язниці. Сам Шварцбард пізніше перед судом не заперечував факту свого засудження, хоча намагався виправдатися перед присяжними тим, що то був «юнацький анархізм».

Насправді французькі поліцейські зробили багато фактичних помилок. Шварцбард народився не в Смоленську, а в місті Ізмаїл Бесарабської губернії (у Смоленську народився брат убивці). Його батько Іцхак (Ісак) Шварцбард – учас-

ник російсько-турецької війни 1877–1878 рр. – був людиною досить освіченою (найімовірніше – унаслідок самоосвіти) і навчав сина російської мови, літератури, арифметики та інших предметів. До Балти родина переїхала, за одними даними, за власним бажанням у пошуку кращого життя, за іншими – тому, що з прикордонної смуги відселялися єврейські родини.

Систематичної освіти Шварцбард не отримав – якщо не вважати такою кілька років перебування в хедері (єврейській початковій релігійній школі), де фактично нічому, крім талмуда, не навчали. Однак навіть навчання в хедері довелося залишити: родина жила настільки бідно, що Шолом мусив йти працювати з 10 років. Спочатку він працював у невеликій лавці, згодом опанував професію годинникаря, якою пізніше й заробляв на життя в Парижі. Із початком першої російської революції Шварцбард вступає до загону єврейської самооборони Балти, метою якого був захист місцевої єврейської громади від погромів. Одночасно Шварцбард захоплюється соціалістичними ідеями й починає проводити революційну агітацію серед селян. За деякими даними, він також брав участь у розповсюдженні нелегальної революційної літератури та навіть транспортуванні через кордон зброї для організації повстання. Наприкінці 1905 р. Шварцбарда заарештувала поліція, але він тікає з-під варті та переходить кордон із Румунією. Невдовзі він опиняється в австро-угорських Чернівцях і зближується з місцевими анар-

хістами. Із Чернівців молодий анархіст переїжджає до Відня, де бере участь у «експропріації» за завданням місцевої анархістської групи (однак, як уже ми зазначили, він одночасно контактував і з соціал-демократами), за що був заарештований. На допиті він не виказав товаришів-анархістів і, таким чином, був унесений до поліцейської картотеки саме як кримінальний злочинець. Шварцбарда засудили до 4 місяців каторжної в'язниці, які він відбув повністю. Невдовзі під час підготовки наступного анархістського «ексу» поліція затримує його в Будапешті, однак поліцейським не вдалося довести підготовку злочину і він був депортований із двоєдиної монархії без права на в'їзд.

Після депортації Шварцбард мандрує Європою – поки в 1910 р. не опиняється в Парижі, де працює годинникарем і майже відразу одружується. Наскільки можна судити з наявних документів, із місцевими анархістами він у цей період уже не контактував. Із початком світової війни Шварцбард іде добровольцем до Іноземного легіону (хоча як іноземець міг залишитися в тилу), де у складі 363-го піхотного полку протягом трьох років бере участь у бойових діях. Воює він хоробро, отримує вищу відзнаку легіону – Бойовий хрест (Croix de guerre), унаслідок отриманого в 1917 р. у битві на Соммі важкого поранення його комісують із французької армії як інваліда.

Після російської Лютневої революції, у серпні 1917 р. Шварцбард як перекладач французької військової делегації

приїздить спочатку до Петрограда, а згодом до Одеси, де й залишається. До жовтня 1917 р. він працює годинникарем у рідній Балті, але вихор революції невдовзі закрутив інваліда світової війни. Шварцбард бере активну участь у формуванні загонів одеської Червоної гвардії, у складі якої у грудні 1917 – січні 1918 р. воює із загонами Центральної Ради та австро-німецькими військами в районі Тирасполя. Після окупації України внаслідок Брестського миру Шварцбард повертається до Балти. Знову бере зброю він навесні 1919 р. (за деякими даними, із початку цього року він допомагав становленню місцевих радянських органів): іде добровольцем до загону, що воював із різними бандами та отаманом Григор'євим. У серпні 1919 р. Шварцбард стає бійцем Інтернаціональної дивізії, що складалася з місцевих добровольців, колишніх військовополонених та китайців і була одним із найбільш боєздатних об'єднань у всій Червоній армії. У цей час Інтернаціональна дивізія воює з петлюрівцями й завдає їм надзвичайно великих втрат. Однак у ході кількох боїв із денікінцями дивізію було майже повністю знищено. Шварцбардові вдається вийти з оточення та дійти до Одеси, де він дочекався приходу бригади Котовського, у якій недовго завідував обозом.

Наприкінці 1920 р. недавній червоноармієць повертається до Парижа та звичного ремесла. На цей час припадає й початок його літературної праці. Шварцбард випускає на ідише під псевдонімом Бал-Халоймес («Мрійник») збірку віршів

«Мрії та реальність», у якій відобразилися не тільки ліричні мотиви, але й роздуми про громадянську війну та побачену на ній нелюдську жорстокість. Його наступна книга віршів – «Молодість та кохання» – була підготована для друку у 1926 р., але після вбивства Петлюри видавець не наважився її випустити, і вона так ніколи й не побачила світ.

У Парижі Шварцбард знову зближується з анархістами: серед його знайомих – сам Нестор Іванович Махно, який уже встиг із грізного гуляйпільського батька перетворитися на безправного емігранта. Також він регулярно зустрічається з близькими до Махна анархістами Аршиновим, Ейхенбаймом, Флешиним і відомими діячами міжнародного анархістського руху Моллі Штеймер, Олександром Беркманом та дружиною останнього (звичайно, без офіційного оформлення стосунків, що було принципово неприйнятним для анархістів) Еммою Гольдман.

Із колишнім подружжям Беркман-Гольдман Шварцбарда пов'язували особливо тісні стосунки, і вони мали значний вплив на формування його світогляду. Понад те, не виключено, що їхній буремний життєвий шлях був далеко не останнім чинником, завдяки якому Шварцбард прийняв рішення про замах на Петлюру – і тому доцільно розповісти про цих відомих свого часу прихильників теорії анархізму.

Олександр (Овсій Осипович) Беркман народився в єврейській родині у Вільні в 1870 р., у 18 років емігрував до США, де приєднався до анархістського руху. Після невдало-

го терористичного замаху на керівника одного з великих заводів Генрі Клей Фрика він відбуває 14 років ув'язнення з 22-х. У цей час Беркман пише книгу «Спогади анархіста у в'язниці», що відразу здобула велику популярність у лівих колах. Наступного разу його з Еммою Гольдман заарештовують в 1917 р. за антивоєнну пропаганду й засуджують до двох років ув'язнення. Після звільнення їх, як громадян колишньої Російської імперії, висилають до Радянської Росії, де вони зустрічаються з Нестором Махно та іншими російськими анархістами. Слід особливо наголосити на тому, що Беркман та Гольдман під впливом Махна невдовзі стали затятими супротивниками більшовиків, які, на їхню думку, «зрадили революцію». Ця обставина підтверджує те, що найближче оточення Шварцбарда хоча й було вкрай лівих поглядів, але при цьому воно було налаштоване відверто антикомуністично. І з мемуарів самого Шварцбарда абсолютно зрозуміло, що він не став під час громадянської війни прихильником більшовизму. Навіть будучи бійцем Червоної армії, Шварцбард розглядав більшовиків лише як тактичних союзників, але їх соціально-державна система йому була абсолютно чужою. Саме тому після закінчення громадянської війни Шварцбард виїхав із Радянської Росії до Європи, як це зробили й Беркман із Гольдман у 1921 році.

Не менш цікавою особистістю була й подруга Олександра Беркмана Емма Гольдман. Вона народилася в єврейській родині в місті Ковно (тоді Російська імперія, зараз Каунас, Ли-

товська республіка) і також у 17 років емігрувала до США. В Америці Емма стає активною анархісткою та починає свою політично-терористичну діяльність. Спочатку Гольдман відсиджує два роки у в'язниці через «заклики до експропріації», а у вересні 1901 р. заарештована за обвинуваченням у причетності до вбивства президента США Вільяма Мак-Кінлі. Річ у тім, що 6 вересня 1901 р. американський президент був смертельно поранений пострілами сина польських емігрантів, анархіста Леона Чольгоша. Убивця за кілька днів до терористичного акту зустрічався з «Червоною Еммою» (саме так Гольдман називали в анархістських колах), і в поліції були явно не безпідставні підозри, що саме вона була головною рушійною силою замаху на главу держави. Однак нічого довести поліцейські не змогли, і анархістка була звільнена з під варті.

У 1914 р. – нова гучна справа, пов'язана з терористичним замахом. Цього року – на Джона Рокфеллера, якого революціонери звинувачували в жорстокому придушенні робітничого страйку. У квартирі Гольдман четверо терористів збирали вибуховий пристрій для вбивства мультимільйонера, але внаслідок нещасного випадку (для Рокфеллера, звичайно, щасливого) загинули самі. Однак поліція знову не змогла довести, що вона була причетна до підготовки замаху. Можна уявити, як зраділи американські поліцейські, коли в 1919 р. вдалося вислати «Червону Емму» до більшовиків. Але, як уже вище вказувалося, перебування в Радянській Росії аж

ніяк не зробило Гольдман комуністкою: навпаки, вона виїхала переконаним супротивником радянської влади й ніколи не приховувала своїх антикомуністичних настроїв. Таким чином, було б абсурдно вважати, що через неї та Беркмана могло діяти ОДПУ.

Не набагато переконливіші й інші намагання хоч якось «прив'язати» Шварцбарда до Луб'янки. На доведення своєї версії про те, що Шварцбард був більшовиком, А. Яковлів у книжці «Паризька трагедія» пише, що до Першої світової війни, «подорожуючи на пароплаві «Мельбурн» до Росії, Шварцбард і кілька його товаришів провадили більшовицьку пропаганду, були заарештовані й передані російській владі по приїзді до Архангельська». Щоправда, річ у тім, що ніякої подорожі Шварцбарда на пароплаві не було взагалі...

Крім цього, як зауважує А. Яковлів, «він (тобто – Шварцбард. – *Авт.*) умістив свої спомини з перебування в Україні 1917–1919 років, причому одверто й не ховаючись описував, як він служив у Червоній більшовицькій армії та як їздив по Україні з карними більшовицькими загонами». Знову неправда і до того ж така, яку легко перевірити. Жодного слова про якісь каральні загани у спогадах Шварцбарда немає.

А Кульчицький стверджував таке: «Коли його запитали на суді, чи він служив в Червоній армії, Шварцбард відповів, що ні. Насправді, він не тільки служив в Червоній армії, але й сам організовував жидівську військову частину, яка склада-

лася з 90 вояків і підлягала відомому більшовикові Котовському... Українці переконані, що Шварцбард був або більшовиком, або їхнім інструментом і що він не один був замішаний у змові». Не більш правдивий і цей дослідник: Шварцбард ніколи не служив у національній єврейській частині, а в Котовського, як ми вже зазначали, командував невеликим обозом.

Але все це лише міркування істориків, до того ж істориків відверто заангажованих. І довести, що людина є агентом якоїсь спецслужби лише на підставі того, що вона колись знаходилася на військовій службі певної країни, звичайно ж, неможливо. Більше того, адвокату звинуваченого вдалося розшукати й документи, які свідчили про те, що Шварцбард служив у Червоній армії лише інтендантом у Котовського (про його попередню службу в Червоній гвардії та Інтернаціональній дивізії він не розповідав, хоча це принципово нічого не змінювало). Адвокат Шварцбарда запитав суд, чи кожен, хто служив у більшовицькій армії, обов'язково є більшовиком і чи додумалася би більшовицька розвідка посилати на таке завдання людину, у якої немає абсолютно чистої для виконання операції – без криміналу замолоду та служби в Червоній армії – біографії? Кому ж потрібен провал такого агента після вбивства, яке обов'язково стане європейською сенсацією? Яка розвідка допускати таку безглузду необачність? І адвокат Шварцбарда наперед виграв логікою й документами цей міні-раунд суду ще під час попереднього слід-

ства.

Але пристрасті на тому не вщухали. Колишній генерал-хорунжий петлюрівської армії, який тоді постійно проживав у Парижі, Микола Шаповал заявив журналістам, що він твердо переконаний у тому, що обвинувачений був замішаний у таємній більшовицькій змові, яку нібито очолював знайомий генерала – Михайло Володій, але зазначив, що конкретні факти надасть лише офіційно, у судових інстанціях. Генерал справді пізніше тричі давав свідчення слідчому і двічі виступав на судовому засіданні, однак жодної конкретної інформації щодо зв'язку Володіна з ОДПУ не надав, хоча впевнено називав його агентом і навіть резидентом радянської розвідки.

І ось у червні 1926 р. розпочалося офіційне судове слідство (воно використовувало матеріали попереднього поліцейського, але мало можливість значно їх розширити), у якому вже брали участь спеціально запрошені адвокати обох сторін. Підсудного взявся захищати блискучий паризький адвокат Анрі Торрес, не менш відомих і талановитих адвокатів запросила відстоювати інтереси потерпілої сторони й родина Симона Петлюри. Його дружина Ольга Петлюра після кількадечних консультацій із друзями, знайомими, лідерами петлюрівської еміграції назвала своїми адвокатами досвідчених юристів Цезаря Кампенсі та Альберта Більма. Останній – кавалер ордена Почесного легіону, надзвичайно енергійний і честолюбний професіонал заявив, що «знає

всю прокуратуру Франції», а тому обов'язково відправить Шварцбарда на шибеницю чи, у кращому разі, на довічну каторгу.

Початок судових засідань викликав настільки велике зацікавлення, що навіть офіційна стенограма процесу констаує на самому початку: «Біля Палацу юстиції, де слухається справа Шварцбарда, величезна черга з бажаючих потрапити до залу суду. Багато встають в чергу ще з п'ятої ранку. В самому приміщенні поставлений трійний поліцейський контроль».

Судове слідство почалося, і Альберт Більма відразу ж запропонував у суді допитати свідка звинувачення – знайомого вбитого, літнього українського вченого-емігранта професора В. Ковалю, який заявив, що він упізнає у Шварцбарді одного з трьох осіб (іншими були ще один чоловік і жінка середнього віку), які постійно стежили за Петлюрою навесні 1926 р. Більш докладні свідчення В. Коваль дати не зміг, оскільки почував себе надзвичайно погано й на наступний допит не з'явився. За кілька днів, ще перед тим, як розпочався судовий процес, професор помер. Однак суд на вимогу адвокатів родини Петлюри прийняв його свідчення, що також, мабуть, було помилкою Кампенсі та Більма.

Бо на суді, коли прокурор зажадав від Шварцбарда пояснення з приводу свідчень Ковалю, адвокат Торрес одним добре продуманим ходом повністю дезавував його розповідь. Він запитав голову суду: «Ваша честь, хіба можна взяти

до уваги показання, котрі давала літня й надзвичайно хвора людина, давала буквально за кілька днів до кончини, стоячи однією ногою вже в могилі? Хіба не можуть бути такі свідчення упередженими через поганий настрій особи, що їх давала, хіба можуть вони бути виваженими, якщо особа, що їх давала, була прив'язана до загиблого і вже не мала змоги повністю контролювати свої вчинки, свій зір та пам'ять?» І хоча суд не погодився з адвокатом, свідчення Ковалю не зіграли в подальшому жодної ролі. У ході слідства з'ясувалося, що Шварцбард справді кілька днів стежив за Петлюрою, але стежив самотійно, без будь-яких помічників. Можна, звичайно, поставити логічне запитання: якщо б справді професор помітив спостереження за своїм другом, то чому він про це не сказав самому Петлюрі?

Іншим свідком звинувачення, який також наполягав на тому, що «без Москви не обійшлося», був уже згаданий генерал Шаповал. Він присягнув і на попередньому слідстві, і на судовому процесі, що йшлося про змову і що головними змовниками були «чекіст» Володін та вбивця Шварцбард.

Генерал-хорунжий свідчив, що Володін, який мешкав до Парижа в Чехії, був членом Спілки російських максималістів (організації з такою назвою не існувало, можливо, йшлося про якусь невеличку ліворадикальну групу зі схожою назвою) і що він приїхав із Німеччини на конгрес соціалістичної партії Франції, що відбувся 8 серпня 1925 р. Оскільки Володін не мав де зупинитися в Парижі, був обмежений

у коштах і до того не знав французької мови, Шаповал на прохання одного відомого французького соціаліста (за даними французької преси, це був професор Нейман), якого він не може назвати, щоб не кидати тінь підозри на його добре й чесне ім'я, прийняв останнього до свого помешкання. Володін мав пробути в нього у квартирі лише короткий час, але чомусь затримався в Парижі, і його перебування у Шаповала тривало два-три місяці. Згодом, як продовжував Шаповал, Володін перейшов жити до професора Неймана, але з Парижа все не їхав. Із січня 1926 р., приблизно з Різдва Христового, Володін регулярно відвідував Шаповала, а в лютому заходив до нього майже щодня на склянку чаю, а іноді з'являвся навіть двічі на день.

Шаповал також заявив під присягою, що Володін брав активну участь у терористичних акціях на Далекому Сході ще в 1920–1921 рр. (але генерал так і не зміг пояснити, звідки в нього ця інформація). Потім, за словами генерала, із 1922 р. Володін працював у більшовицькій дипломатичній місії в Празі (архівні документи це не підтверджують), де допоміг організувати ще повстання комуністів в Кладні, що недалеко від Праги. Згодом Володін мусив негайно виїхати з Чехословаччини й опинився в Берліні, де знову нібито працював у більшовицькій місії (і знову ж таки архівні документи цього не підтверджують), а потім нелегально переїхав до Франції й оселився в Парижі. Саме через це він поневірявся по квартирах знайомих і не міг оселитися в готелі або знай-

ти якусь кімнату в пансіоні, де потрібно було подавати паспорт до поліції. «Окрім мене, – продовжував Шаповал, – Володін часто заходив до одного приятеля, який мешкав поблизу цвинтаря Пер-Лашез». А годинниковий магазин Шварцбарда якраз знаходився біля цього кладовища. Оскільки ж Володін завжди «викручувався й уникав розмови на цю тему» і відмовлявся назвати свого приятеля на ім'я, то Шаповал аж до самого вбивства не знав, що цим приятелем Володіна був саме Шварцбард.

За словами генерала, Володін часто розпитував про Петлюру, цікавився його життям, уподобаннями, захопленнями, запевняючи, що він був близько знайомий із одним давнім приятелем колишнього голови Директорії, який би дуже бажав, якщо це можливо, знову зустрітись із Симоном Васильовичем. Коли Шаповал запропонував улаштувати таку зустріч, Володін подякував, але відмовився. Знаючи, що 23 травня 1926 р. у Парижі мав розпочати роботу представницький з'їзд українських емігрантських організацій за участю Петлюри, Володін попросив квитки для себе та для свого приятеля.

Бо Володій, мабуть, хотів (наполягав у суді генерал), щоб Шварцбард зблизька побачив, «як ходить Петлюра».

А 26 травня, у день убивства, Володін зайшов до Шаповала і вони разом вирушили до пекарні купити свіжого хліба. Був пообідній час, і вже там Шаповал довідався, що застрелено якогось відомого «російського генерала», яких тоді

в Парижі було надзвичайно багато. На цю звістку, як стверджує генерал, Володін зреагував спонтанно: «Це, певно, убили Петлюру», а потім попросив Шаповала, щоб той не казав своїм гостям, яких вони чекали ввечері, Стасіву та Карбовському, що він випадково назвав Петлюру й угадав. Наступного дня, 27 травня, Стасів і Карбовський знову зайшли провідати Шаповала. Зайшов і Володін. Він заявив, що щойно довідався про смерть Петлюри з російської газети, бо він не знає мови й тому французьку пресу не переглядає. Коли під час розмови було згадано, що Шварцбард мешкав поблизу кладовища Пер-Лашез, Володін нібито сильно зблід і тільки пізніше зізнався Шаповалові, що вбивця був його приятелем, але зовсім не близьким: вони віталися тривалий час, навіть не знаючи прізвищ один одного. Шаповал твердив на слідстві й на суді, що після всього він продовжував грати й зображував приязнь до Володіна, щоб якомога більше «довідатися від нього про змову».

Наприкінці липня 1926 р. Шаповала викликали до суду, на якому він відразу видав увесь каскад своїх свідчень і звинувачень, а ще, крім того, зауважив, що неодноразово помічав і звертав увагу на підозрілих людей, які крутилися навколо Петлюри. «Це були змовники, змовники», – пристрасно твердив генерал, але заявив, що, оскільки він був політичним опонентом, понад те – противником Петлюри, він не передав цю інформацію та свої підозри безпосередньо колишньому головному отаману, а сповістив його про свої сум-

ніви щодо його безпеки через Норича Карбовського тижнів за два-три до вбивства.

Шаповал так само свідчив, що невдовзі після вбивства до нього на квартиру зайшов Елій Добковський і розповів йому багато, присягаючись, що все це правда, про самого Володіна і про Шварцбарда, і запевняючи, що Володін був спілником у цій кривавій змові. Пізніше і професор Нейман нібито довірився Шаповалові, розповівши, що Володін повідомив йому з дружиною про вбивство ввечері того ж дня, коли Шварцбард застрелив Петлюру. Таким чином, підсумовували на суді адвокати Петлюри, четверо різних осіб почули про смерть Симона Петлюри першого ж дня від Володіна: Стасів, Карбовський, Нейман і його дружина. «Але це ще нічого не доводить, – утрутився адвокат звинуваченого. – Від будь-якого салонного базіки чи хлопчика, який продає свіжі газети, того ж дня довідалося про вбивство Петлюри значно більше людей, ніж згадані четверо осіб. До того ж знання відомостей про вбивства, навіть знання абсолютно всіх модних пліток Парижа, ще аж ніяк не свідчить про найменшу причетність людини до скоєного злочину».

Показово, що всі ті, хто намагався стверджувати про наявність зв'язку між Шварцбардом та ОДПУ, ніяк не могли спростувати те, що фактично терористичний акт проти колишнього головного отамана відбувся через випадковість. Як ми вже вказували, слідство не встановило будь-яких ознак того, що за Петлюрою вів спостереження хтось,

крім Шварцбарда. Як удалося з'ясувати, Шварцбард не знав навіть адреси Петлюри та місць розташування різних емігрантських організацій, де останній регулярно з'являвся, хоча отримати таку інформацію за наявності величезної кількості емігрантів із України було дуже легко.

Підсудний розповів про те, як йому вдалося знайти екс-главу Директорії: «Із однієї газети я взнав, що Петлюра живе в Парижі. Я розпитував знайомих, де саме живе Петлюра, але вони цього не знали. Якось мені до рук потрапило його фото, надруковане в якійсь газеті: я взяв його й почав носити з собою револьвер. 25 травня 1926 року я зустрів цього садиста». Потім Шварцбард розповідав про свої спроби дізнатися адресу Петлюри: «Я почав пошуки, розпитував усіх знайомих, але всі, навіть росіяни, із відразу ухилялися від розмови після згадування прізвища Петлюри. Утративши надію знайти його, я вирішив припинити пошуки. Але тут на допомогу мені прийшов випадок».

Дійсно, допоміг Шварцбардові тільки випадок. Як з'ясувалося, майбутній месник випадково зустрів на бульварі Сен-Мішель групу українців, які голосно розмовляли один із одним. Зацікавившись розмовою, Шварцбард пішов за ними до готелю на бульварі Семерар, звідти вийшла людина, схожа на Петлюру. Шварцбард тоді розгубився, але за кілька днів побачив знову, як колишній головний отаман виходив із ресторану Шартє на вулиці Расіна. Шварцбард підійшов до ресторану наступного дня і знову побачив цю люди-

ну. Але все ж таки, не будучи остаточно впевненим, що це Петлюра, Шварцбард не стріляв (що зайвий раз переконує в непричетності до замаху радянських спецслужб) і продовжував вагатися. За кілька днів спостереження він дізнався про те, що схожа на Петлюру людина заходить завжди до ресторану рівно о першій і виходить також рівно за годину. Інколи він приходив сам, інколи – із якоюсь жінкою. Шварцбард дедалі більше переконувався, що це все ж таки саме Петлюра, і нарешті прийняв рішення стріляти, але за умови, що біля його майбутньої жертви нікого не буде. Тому, коли в день убивства він побачив, як Петлюра один зайшов до ресторану, у нього було цілком достатньо часу, щоб збігати й кинути до пневматичної (термінової міської) пошти лист до дружини, що він останніми днями постійно носив із собою. Лист містив тільки одне речення: «Не можу більше жити, не помстившись».

Тобто ще раз підкреслимо: якби не випадкова зустріч на бульварі Расін, то, можливо, бажання помсти ніколи б не було реалізоване. Свідчення та факти, які зібрало слідство, повністю підтвердили слова вбивці: він справді не мав ані найменшого уявлення, де шукати головного отамана, і йому справді просто поталанило. Нічого підозрілого не було знайдено й під час обшуку в квартирі Шварцбарда – тільки велика кількість книг із єврейської історії та культури, анархістська література, поезія, Ніцше, Троцький.

Зрозуміло, що якби за терористом стояло ОДПУ з його

го величезними можливостями, то у Шварцбарда не було б проблем зі встановленням адреси Петлюри, не кажучи вже про фотографію колишнього голови Директорії. Узагалі, незграбні, дилетантські дії Шварцбарда, який покладався винятково на вдачу, аж ніяк не нагадують високопрофесійних операцій чекістів проти політичних супротивників СРСР. При цьому слід особливо відзначити, що після закінчення громадянської війни й до початку полювання на Троцького, його найнебезпечніших прихильників і чекістів-зрадників Луб'янка практично не застосовувала політичних убивств за кордоном. Якщо взяти найвідоміші операції радянської розвідки 1920 – 3019-х рр. – проти керівника «Союзу захисту Батьківщини і свободи» Бориса Савінкова, знаменитого англійського розвідника Сіднея Рейлі, отамана Юрка Тютюнника, генерала Віктора Покровського (готував групи терористів для засилання на радянську територію), керівників білогвардійського РОВСу (Російського загальновійськового союзу), генералів Олександра Кутєпова та Євгена Міллера, то завжди йшлося про різні форми викрадення та затримання, а не вбивства. Це при тому, що СЗБС та РОВС були вкрай небезпечними для СРСР організаціями, які проводили активну терористично-повстанську роботу. Однак чекісти вважали, що незрівнянно важливішою є не ліквідація лідерів цих терористичних організацій, а саме їх викрадення. Логіка була простою: убитий лідер стає іконою, а викрадення вождя, як правило, має наслідком розвал органі-

зації.

На відміну від керівників СЗБС та РОВСу, Петлюра жодної реальної небезпеки для радянської влади в 1926 р. не становив. Нікого, крім небагатьох прихильників у Парижі, колишній голова Директорії не контролював. Західним державам політичний банкрут був не потрібен, більше фінансувати його вони не хотіли, і Петлюра вже не міг засилати до СРСР не тільки загони для підняття повстань, але й окремих терористів: для цього в нього не було людей, зброї та коштів.

Показовий факт: коли Петлюра створив організацію з назвою «Союз українських емігрантських організацій Франції», то її членами стали лише кількасот його найближчих прихильників, хоча українська еміграція в цій країні налічувала десятки тисяч людей. Для порівняння: організації української еміграції, що конкурували (наприклад, «Українська громада» генерала Шаповала), були в кілька разів більшими. До того ж колишнього головного отамана не сприймала більшість політичних та військових діячів еміграції: так, він був принципово неприйнятною фігурою для тісно пов'язаного з Німеччиною впливового гетьманського угруповання.

Понад те, живий і політично активний Петлюра був вигідний Радянському Союзу. Його невгамовні амбіції та жадоба влади розколювали націоналістичну еміграцію, що знижувало безпеку її дій.

Також слід відзначити, що немає жодних архівних свід-

чень щодо причетності ОДПУ до вбивства Шварцбарда, хоча практично всі документи з діяльності радянської розвідки в 1920–1930 рр. відкриті для дослідників. Давно оприлюднені всі матеріали з «активних» операцій проти Ю. Тютюнника, В. Покровського, Б. Савінкова, С. Рейлі, О. Кутєпова, Є. Міллера, Є. Коновальця, Л. Троцького, і було б абсолютно нелогічним уважати, що чомусь приховують документи тільки щодо колишнього голови Директорії. Немає жодних фактів, які б підтверджували належність до ОДПУ не тільки Шварцбарда, але й Володіна. Це при тому, що в архіві ІНО (іноземного відділу) ОДПУ достатньо матеріалів із діяльності Петлюри в Парижі, із яких абсолютно зрозуміло, що чекістів цікавила винятково інформація щодо його діяльності, і жодних планів із його ліквідації чи викрадення взагалі не розглядали. Чекісти добре знали те, що Петлюра вже майже не мав можливостей проводити реальну підривну роботу проти СРСР і жодних політичних перспектив. Це було легше зрозуміти тому, що ІНО мав поінформовану агентуру в найближчому оточенні колишнього голови Директорії і кожний його крок був відомий. Із документів ІНО випливає, що Петлюра був достатньо периферійним об'єктом уваги паризької як легальної, так і нелегальної резидентур. У всякому разі інтерес до нього навіть не можна порівняти з тією величезною зацікавленістю, що її висловлювали обидві резидентури до бойових білогвардійських організацій і савінківців.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.